

ЦІННІСНІ ВИМІРИ СУЧАСНОЇ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті здійснено системний аналіз теорії і практики сучасної позашкільної освіти, виокремлено й схарактеризовано сутність десяти провідних домінант у розвитку цієї унікальної освітньо-виховної системи, що за змістом і результатами освітньо-виховної, розвивальної і соціалізуючої діяльності набуває сьогодні неперечного ціннісного значення у формуванні зростаючої особистості як громадянина і патріота.

Ключові слова: позашкільна освіта, заклади позашкільної освіти, провідні домінанти, ціннісний вимір, діти й учнівська молодь.

В статье осуществлен системный анализ теории и практики современного внешкольного образования, выделена и охарактеризована сущность десяти ведущих доминант в развитии этой уникальной образовательно-воспитательной системы, которая по своему содержанию и результатам образовательной, воспитательной, развивающей и социализирующей деятельности приобретает сегодня неоспоримое ценностное значение в формировании растущей личности как гражданина и патриота.

Ключевые слова: внешкольное образование, учреждение внешкольного образования, ведущие доминанты, ценностное измерение, дети и учащаяся молодежь.

The article is dealt with a systematic analysis of the theory and the practice of modern extracurricular education, is described the essence of the ten leading dominants in the development of this unique educational system. The essence of the first (organizational and methodological) is to combine the efforts of extracurricular teachers and teachers of secondary education institutions to create a joint educational, developmental, socializing leisure environment; the next (essential) is mobility, versatility, variability and flexibility, continuity, and succession, independence and activity of the individual, which ensures the integrity of the educational process of extracurricular institutions; in the content of the third (personal) are relevant processes of individualization of educational and cognitive and specific socially useful and mass work of the child at all stages of its ontogeny; the priority of the fourth (emotional and value) is the formation of individually and socially important qualities and beliefs that are important for both children and their parents and the community; the essence of the fifth (socializing) is to create effective conditions for translating the moral experience, values, norms, and rules of behavior into one's own experience of the active life of the child; the essence

of the sixth (communicative) lies in the construction of interpersonal and intercultural communication of children; the leading idea of the seventh (the priority of creative development) is the understanding of creativity as free from the restrictions and constraints of independent activity of the child; formation of socio-personal competence is the essence of the eighth dominant (competence); the ninth (moral orientation) provides solutions to the problems of civic education of a growing personality; assimilation of systemic morally oriented knowledge, values, moral and ethical norms of actions, and behavior is the essence of the tenth leading dominant (becoming a citizen-patriot).

Key words: extracurricular education, extracurricular educational establishments, leading dominants, value measurement, children and students.

Постановка проблеми. В умовах соціальних, політичних та економічних реформ, демократизації суспільства та гуманізації освіти значно підвищився попит дітей та їхніх батьків на додаткові освітні послуги, які загальноосвітня школа задовольнити не в змозі. Розв'язання цієї важливої проблеми полягає в необхідності створення освітньо-виховного поля, відкритої для будь-якої дитини системи соціалізації як найбільш демократичного та гнучкого засобу залучення закладу освіти, сім'ї та громадськості до співпраці у вихованні та розвитку дітей і підлітків. Саме така ідея є основою освітньо-виховної діяльності закладів позашкільної освіти, які сьогодні залишилися практично єдиними інститутами виховання зростаючої особистості поза межами школи, тому саме вони покликані сприяти соціальній адаптації особистості до реалій життя [3, с. 164].

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Теоретико-методичні основи сучасної позашкільної освіти, виокремлення й обґрунтування концептуальних положень, провідних наукових напрямів і підходів модернізації змісту, форм і педагогічних технологій дозвілєвої діяльності дітей та учнівської молоді відображено в наукових працях В. Береки, О. Биковської, А. Бойко, В. Вербицького, О. Литовченко, В. Мачуського, Р. Науменко, Г. Пустовіта, Т. Сущенко. Теоретичні й прикладні засади організації допрофесійної та професійної підготовки учнів у закладах позашкільної освіти знайшли своє відображення у наукових працях О. Антонової, Л. Дейдиш, Л. Ковбасенко, Е. Ніколенко, І. Первухівської, О. Шамрай та ін. Взаємодія закладів позашкільної освіти із сім'ями вихованців відображено в наукових працях М. Ворон, Н. Клокар, В. Марченко, І. Мачуської, Т. Сорочан.

Теоретичні розробки і методичні рекомендації щодо вдосконалення змісту позашкільної освіти стали результатом наукового пошуку Н. Белоглазової, В. Богуті, О. Драган, А. Журило, Є. Копилець, В. Маринич, Л. Мартинюк, Я. Сивохопа та ін.

Мета статті – на основі аналізу сучасної теорії і практики позашкільної освіти виокремити й обґрунтувати провідні домінанти її розвитку у їх ціннісному вимірі; схарактеризувати освітньо-виховну, розвивальну і соціалізуючу значущість цієї системи у процесах самостановлення, самореалізації та професійного самовизначення зростаючої особистості

Виклад основного матеріалу. Враховуючи специфіку освітньо-виховного процесу закладів позашкільної освіти, доцільним є виокремлення декількох провідних домінант розвитку цієї унікальної освітньої системи в контексті визнання її цінності не лише на загальнодержавному рівні, а передусім у створенні комфортних умов життєдіяльності зростаючої особистості у сфері її дозвілєвої діяльності. Саме у межах дозвілєвої діяльності найбільш ефективно відбувається індивідуалізація життєвого шляху зростаючої особистості насамперед завдяки поглибленню вже здобутих знань, виробленню вмінь і навичок їх самостійного застосування на практиці, розвитку талантів і здібностей до творчого освоєння довкілля, формування власної системи цінностей. У цьому контексті В. Сухомлинський зазначав, що «... друга половина дня аж ніяк не звільняється від розумової праці взагалі, вона відводиться саме для того, щоб у вихованця було повноцінне, багате, різностороннє інтелектуальне життя» [22, с. 194].

Таким чином, **першою провідною домінантою (організаційно-методичною)** у розвитку системи позашкільної освіти в її ціннісному вимірі є логічне поєднання зусиль педагогів-позашкільників й учителів закладів загальної середньої освіти зі створення спільного освітньо-виховного, розвивального, виховуючого та соціалізуючого дозвілєвого середовища. У межах цього середовища актуальним є створення умов для ефективного засвоєння дитиною соціально визнаних цінностей, моральних норм і зразків поведінки, які притаманні сучасному українському суспільству. Якісними характеристиками такого середовища є добровільність щодо визначення напрямів власної дозвілєвої діяльності, доступність у здобутті знань, комфортність засвоєння освітньо-виховного змісту, його відповідність інтересам, бажанням і потребам, ідеям, ідеалам та переконанням особистості, рівня педагогічного супроводу та важливості досягнутих як індивідуальних, так і соціально значущих результатів [24, с. 54].

Отже, можемо констатувати, що узгодженість мети і конкретних цілей позаурочної і позакласної виховної роботи в межах освітньо-виховного процесу закладів загальної середньої освіти і закладів позашкільної освіти, інтеграція і диференціація змісту навчальних предметів школи у змісті відповідних інтегрованих навчальних програм, інноваційних освітньо-виховних і розвивальних технологій, посібників та інструктивно-методичних матеріалів для закладів позашкільної освіти передбачає: якісне оновлення змісту позашкільної освіти відповідно до пріоритетних цілей сучасного освітнього простору держави;

актуалізацію положень про цілісний розвиток особистості завдяки забезпеченню зростання її інтелектуального, духовного, емоційного, фізичного та соціального потенціалу; набуття умінь і практичних навичок наукового мислення й критичного осмислення дійсності; підготовку учнів до праці, активної ролі у розв'язанні соціально значущих проблем та участі в громадському житті суспільства.

Другою провідною домінантою (сутнісною) у розвитку системи позашкільної освіти в її ціннісному вимірі є:

- **мобільність** у виявленні й упровадженні ефективних наукових підходів у побудові освітньо-виховного процесу, зокрема: особистісно орієнтованого, спрямованого на створення ситуацій успіху у дозвілєвій як індивідуальній, так і колективній діяльності дітей та учнівської молоді; ціннісно-мотиваційного, орієнтованого на формування системи цінностей стосовно об'єктів і суб'єктів навколишньої дійсності та самої себе, освітніх потреб і мотивів; соціально адаптаційного, що передбачає ефективну адаптацію дитини до соціальних викликів і загроз; компетентнісного, що забезпечує ефективність інтелектуального, морально духовного і фізичного розвитку дитини, вироблення умінь і навичок самовизначення, самореалізації та самостановлення; особистісно-діяльнісного, спрямованого на залучення зростаючої особистості до практичної соціально значущої діяльності;

- **добровільність та доступність**, що передбачає право вибору і доступність у забезпеченні освітніх потреб особистості у творчій самореалізації, духовному самовдосконаленні, здобутті додаткових знань, умінь та навичок, а головне, підготовці до майбутньої активної професійної та громадської діяльності;

- **багатоукладність, варіативність та гнучкість**, що передбачає можливість широкого вибору змісту, форм, методів і засобів освіти та виховання у вільний від навчання у закладі загальної середньої освіти час; альтернативність у задоволенні інтелектуальних, духовних чи фізичних запитів особистості, її пізнавальних, інтелектуальних і особистісних можливостей та інтересів; запровадження поліваріативності навчальних програм, поглиблення і розширення їх практичної спрямованості, диференціації та індивідуалізації освітньо-виховного процесу;

- **безперервність і наступність**, що забезпечує цілісність освітньо-виховного процесу закладів позашкільної освіти, його організацію і здійснення протягом усього календарного року та в різноманітних географічних межах, на відміну від закладів середньої освіти;

- **самостійність й активність особистості**, що полягає у забезпеченні такої психолого-педагогічної атмосфери, яка сприяє виявленню, а також розвитку та реалізації учнями пізнавальної самостійності, творчої активності, прояву обдарованості й таланту в освітньо-виховній діяльності в позаурочний час [9; 18].

Третьою провідною домінантою (особистісною) у розвитку системи позашкільної освіти в її ціннісному вимірі, що набуває все більшої актуальності, є індивідуалізація навчально-пізнавальної, дослідницької і конструкторської діяльності та конкретної суспільно корисної, масової, добродійної чи природоохоронної роботи зростаючої особистості на всіх

етапах її онтогенезу й на різних рівнях організації позашкільної освіти. Процес індивідуалізації такої діяльності, кінцевим етапом якої є різні види конкретної практичної роботи, за своєю сутністю у межах освітньо-виховного процесу закладу позашкільної освіти детермінується особистісними інтересами, освітніми потребами, мотивами, здібностями й талантами дітей, «...що постійно розвиваються і варіюються, в чому і простежується безперервність та динамічність цієї ланки освіти, її нестандартність та варіативність» [9, с. 22].

Відповідно врахування зазначеного вище сприяє створенню комфортних партнерських суб'єкт-суб'єктних та об'єкт-суб'єктних зв'язків і взаємозалежностей в учнівсько-педагогічному колективі закладу позашкільної освіти, що має забезпечити їхню освітньо-виховну ефективність, оскільки досягаються умови спрямованості конкретної педагогічної дії на кожну особистість учнівського колективу. У цьому контексті В. Сухомлинський акцентував увагу на спрямуванні педагогічної дії у напрямі допомоги школяреві у виборі таких способів і прийомів позакласної активної навчально-пізнавальної діяльності, які б пробуджували в них почуття гідності, чесності, самоповаги. Такий цікавий творчий задум, на його думку, мав би відображати життєвий шлях зростаючої особистості від її дитинства до отрочества, і цей шлях мав бути шляхом радості й бадьорості. Як одне з найважливіших правил у всій системі виховної роботи [22].

Зважаючи на викладене вище, зауважимо, що здобуті учнями теоретичні знання відіграють важливу роль у формуванні наукового світогляду, громадянської позиції та культури особистості. Проте не менш важлива роль належить емоційним реакціям, що визначаються як «діяльність оцінювання» інформації, яку опрацьовують школярі. Саме під час оцінювання сформовані системні об'єктивні наукові знання про оточуюче дитину найближче довкілля, відповідні вміння і навички набувають суб'єктивного емоційного забарвлення, а отже, визначаються нею як особистісні цінності. У зв'язку з цим можемо зробити висновок, що особистісна домінанта перебуває у тісній взаємодії з наступною, **четвертою провідною домінантою (емоційно-ціннісною)** розвитку змісту позашкільної освіти, що забезпечує формування ключових, а отже, важливих як для дітей, так і для їхніх батьків та громади індивідуальних і соціально значущих якостей, ідей, ідеалів та переконань. Серед таких якостей провідними є: толерантність, гуманність, громадянська відповідальність, соціальна активність, патріотизм. Також емоційно-ціннісна домінанта забезпечує розвиток чуттєвого сприйняття довкілля, яке оточує дитину, а це має безпосередній вплив на формування її системи цінностей. Саме ці цінності сприяють усвідомленню важливості духовних символів і культурних надбань українського та інших народів, їх значення для побудови міжкультурної взаємодії, гуманізації процесів співпраці в учнівсько-педагогічному колективі закладів позашкільної освіти та у спілкуванні з однолітками, й найважливіше – усвідомленню цінності культурних надбань усіх народів, які мешкають в Україні для її майбутнього процвітання [16].

Підтвердженням доцільності нашого висновку є думка І. Д. Бега про те, що особистісні цінності в

межах особистісної домінанти, якщо їх внутрішню природу і побудову виводити із процесів смислоутворення, складають внутрішній стрижень особистості. Відповідно цілі та наміри духовно зрілої особистості, вкорінені в системі індивідуальних цінностей, починають виконувати функцію організації її життєдіяльності, завдяки чому «...така особистість активно використовує їх для вирішення не побутових, а насамперед смисложиттєвих проблем...» [2, с. 17].

У логічній єдності з попередньою домінантою розвитку системи позашкільної освіти в її ціннісному вимірі є незаперечна значущість закладів позашкільної освіти у здійсненні процесів соціалізації зростаючої особистості. Зважаючи на це, сутність **п'ятої (соціалізуючої) домінанти** полягає у створенні ефективних умов для трансляції сформованого досвіду, цінностей, норм і правил поведінки та діяльності, характерних для сучасного українського суспільства, у власний досвід активної життєдіяльності дитини як в умовах закладу позашкільної освіти, так і за його межами. Отже, формування такого досвіду, системи наукових знань і ціннісної сфери є основою для ефективної соціальної адаптації, а в подальшому – і соціалізації дітей та учнівської молоді у соціокультурному середовищі. Таким чином, процес соціальної адаптації слід розглядати передусім як елемент процесу їхньої соціалізації в закладах позашкільної освіти. Аналіз цих процесів дає змогу визначити й схарактеризувати ряд чинників, що мають суттєвий вплив на ефективність цих процесів. Умовно ці чинники класифіковано за такими рівнями:

- сформованості системних наукових знань, ціннісних орієнтацій (освітніх, духовних, життєвих);
- вироблених умінь і практичних навичок зростаючої особистості, які дають їй змогу визначити й обґрунтувати найбільш ефективні напрями їх удосконалення;
- детермінації позитивних змін у структурі й сутності «Я-концепції» зростаючої особистості;
- сформованості знань, умінь і практичних навичок, що забезпечують аналіз сутності усвідомлених і засвоєних ціннісних орієнтацій і ціннісних ставлень щодо визначення й корекції власної соціальної ролі й місця в учнівсько-педагогічному колективі закладів позашкільної освіти, а також у найближчому оточенні однолітків, старших учнів та у відносинах із батьками. Саме усвідомлення зростаючою особистістю сутності суспільних вимог щодо вибудови власних учинків, поведінки і діяльності є екстраполяцією процесів соціалізації, тобто комфортним «входженням» дитини в різнорівневі суспільні відносини відповідно до цього результатами соціалізації зростаючої особистості є зменшення чи навіть усунення впливу суспільних викликів і загроз.

У такому контексті розгляду проблеми про ціннісні виміри сучасної позашкільної освіти важливою є характеристика процесів соціалізації зростаючої особистості в нерозривному зв'язку із формуванням її комунікативних якостей, умінь та навичок. Саме останнє складає сутність **шостої (комунікативної) домінанти** у побудові й здійсненні міжособистісної та міжкультурної комунікації дітей і учнівської молоді в закладах позашкільної освіти. На важливості розв'язання цієї проблеми наголошує В. Кремень,

акцентуючи увагу на тому, що формування поведінково-комунікативних умінь і навичок забезпечує ефективне включення дитини в різні соціально-психологічні групи та ситуації спілкування [11].

Актуальність вирішення цього питання, за нашим переконанням, спричинена значними соціально-політичними й економічними викликами і загрозами, характерними для сучасного українського суспільства, необхідністю збереження багатовікової етнічної, духовної і культурної спадщини різних народів, які жили і живуть сьогодні на історично визнаних українських землях. Ураховуючи те, що впродовж століть мірилом і визнанням етнічних цінностей та стабільності в суспільстві була єдність суспільних прагнень і духовної злагоди представників різних етносів і народностей, формування умінь і навичок міжособистісної та міжкультурної комунікації дітей і учнівської молоді є неабияк актуальним [19].

Підтвердженням зробленого нами вище висновку є також думка А. Богуш і Н. Гавриш, які акцентують увагу на необхідності забезпечення в умовах закладу освіти комунікативної діяльності дітей. Оскільки, на їхню думку, «...життя в суспільстві потребує вміння діяти як із позиції суб'єкта, так і об'єкта діяльності, бути як учасником інформаційного процесу (адресатом або адресантом), так і партнером у спілкуванні. Процеси спілкування (міжособистісної взаємодії) і процеси комунікації, тобто сприйняття і передавання вербальної інформації (як безпосередньо, так і через засоби інформації), є ланками єдиної комунікативної діяльності» [4].

Таким чином, можемо констатувати, що в процесі міжособистісної і міжкультурної взаємодії та спілкування має місце взаємодія суб'єктів цієї взаємодії, упродовж якої кожен учасник реалізує певні цілі, водночас пізнаючи і змінюючи себе та співрозмовника. Формування таких умінь і навичок «...особливо важливо в наші дні, коли люди повинні об'єднуватися для досягнення суспільно значущих цілей у поступальному розвитку суспільства, тобто вміння і навичок працювати в колективі» [17].

На актуальності формування в учнів закладів позашкільної освіти високого рівня культури спілкування наголошує О. Петренко, адже без навичок цивілізованого діалогу, високого рівня культури полеміки неможливе ефективне освоєння педагогом певних демократичних механізмів в організації педагогічного процесу і спілкування учнів один з одним та з учителем [14].

Для реалізації цих положень у межах освітньо-виховного процесу закладів позашкільної освіти набуває актуальності вирішення важливої психолого-педагогічної і соціально-педагогічної проблеми, сутність якої полягає у необхідності створення умов не лише для ефективного оволодіння дітьми й учнівською молоддю комунікативним досвідом із метою налагодження співпраці в колективі, а й набуття досвіду практичного застосування способів міжособистісної і міжкультурної взаємодії.

У межах освітньо-виховного процесу сучасних закладів позашкільної освіти формування такого досвіду набуває особливої актуальності в: організації творчого співробітництва та спілкування в групі, набутті умінь і навичок здійснення навчально-пізнавальної

та дослідницької діяльності, зокрема в організації конкретної суспільно корисної масової чи природоохоронної роботи учнів у колективі гуртка, секції чи закладу позашкільної освіти в цілому; розвитку й удосконаленні особистісних здібностей щодо прийняття рішень та навичок спільного подолання негараздів чи конфліктних ситуацій [5].

Ураховуючи зазначене вище, нами було виокремлено важливий спектр діяльності сучасних закладів позашкільної освіти, який полягає у створенні психолого-педагогічних умов для розвитку творчості дітей та учнівської молоді. Сутність творчості розглядається при цьому як соціальна форма життєдіяльності, адже обумовлюється впливом соціокультурного середовища (зокрема під впливом сім'ї, закладів загальної середньої та позашкільної освіти, громади, суспільно визнаних культурних парадигм тощо). Саме цей напрям діяльності закладів позашкільної освіти складає *сьому провідну доміную (пріоритет творчого розвитку)*, головною ідеєю якої є розуміння творчості як вільної від обмежень і утисків самостійної діяльності дитини й одночасно провідним психологічним механізмом її інтелектуального, духовного і фізичного розвитку. Таким чином, можемо констатувати, що рівень творчості дитини в освітньо-виховному середовищі позашкільного закладу освіти є екстраполяцією багатогранності й певного рівня сформованості інтелекту, морально-духовної сфери й розвитку творчого мислення. У зв'язку з цим на основі аналізу наукових теорій щодо розуміння сутності творчості й творчої активності особистості та ролі її діяльності нами обґрунтовано *три складові*, що забезпечують ефективність цих процесів:

- *інтелектуально-процесуальна* – полягає в тому, що основою будь-якої діяльності творчого характеру вважається когнітивна сфера та інтелектуальні творчі здібності дитини;

- *мотиваційно-потребнісна* – передбачає, що основою будь-якої творчості дитини є інтерес, усвідомлена освітня потреба і сформована мотивація, що забезпечують успішну реалізацію їхньої індивідуальності;

- *системно-прикладна* – полягає в дотриманні системності процесів сприйняття, мислення, усвідомлення наукових знань, їх творчого опрацювання, власне здійснення самостійної діяльності, а як наслідок – її ефективності у задоволенні інтересу та освітньої потреби.

Отже, процес зародження творчості дитини, на нашу думку, характеризується довготривалістю й багатогранністю, а також наявністю певних особливостей на кожному з етапів онтогенезу зростаючої особистості. У зв'язку з цим творче вивчення дитиною оточуючого її довкілля як сукупності процесів, явищ і об'єктів у їх єдності та взаємозалежності вважається нами серцевиною її суб'єктивного світу. При цьому реальна й об'єктивна взаємодія дітей і учнівської молоді з цим довкіллям обумовлюються сутністю та якісними показниками, що характеризують рівень їхніх освітніх потреб, інтересів, мотивів, переконань, ідей та ідеалів і завдяки яким дитина вибудовує власні вчинки, поведінку й творчу діяльність в освітньо-виховному середовищі закладу позашкільної освіти.

У даному контексті важливе значення у формуванні творчої активності учнів відіграє їхня творча самодіяльність, тобто така діяльність, яка, на думку І. Беха, має суспільне значення, що здійснюється під впливом внутрішніх потреб і постійно діючих ззовні сил. Самодіяльність є відображенням ступеня свідомості вихованця в його конкретних діях і вчинках, це можливість самопізнання, самоутвердження й самореалізації [1, с. 51].

Урахування суттєвих змін, зумовлених сучасними тенденціями суспільного розвитку, детермінує процеси реформування та якісного оновлення змісту позашкільної освіти. Провідним у цих процесах, як зазначається у змісті Національної доктрини розвитку освіти в Україні у XXI столітті, є створення умов для цілеспрямованого і педагогічно орієнтованого становлення і самостановлення дитини як результату її інтелектуального, духовного й фізичного розвитку; підготовки учнів до праці, активної ролі в економічному та громадському житті суспільства у майбутньому, успішної діяльності в умовах швидких змін технологій та мультикультурного суспільства; розвитку навичок наукового мислення, критичного осмислення дійсності та навичок вирішення проблемних різноманітних життєвих ситуацій [12, с. 3–9].

Розвиваючи це положення, В. Кремень акцентує увагу на досить помітних в останнє десятиліття процесах трансформації авторитарної педагогіки у педагогіку толерантності, сутність якої полягає в обов'язковому врахуванні індивідуальних особливостей і можливостей кожного учня, а сам процес освіти, виховання, розвитку і соціалізації здійснюється відповідно до їхніх природних здібностей і талантів. На його думку, «...це потрібно суспільству, бо без такої особистості ми не матимемо ані стабільної демократичної ситуації в країні, ані ефективної ринкової економіки, яка потребує активної, дієвої, відповідальної людини» [10, с. 6].

Тобто йдеться про формування соціально-особистісної компетентності, що складає сутність **восьмої (компетентнісної) домінанти** в ціннісному вимірі позашкільної освіти. Можемо стверджувати, що важливим аспектом процесів соціалізації є її результативний етап, тобто забезпечення умов для ефективного відтворення дітьми та учнівською молоддю уже засвоєного ними соціального досвіду, що є провідним чинником у набутті ними життєво важливих компетентностей. На наше переконання, їх сутність полягає в: розумінні та сприйнятті дитиною морально-етичних норм поведінки щодо інших людей і щодо природи (принципи біоетики); здатності навчатися впродовж усього життя; здатності до системного мислення, сприйняття критики та самокритики; креативності, адаптаційності й комунікабельності, толерантності; наполегливості у досягненні мети; турботі про якість виконаної роботи; розумінні відповідності власних учинків і поведінки до норм моралі суспільства чи громади у всьому розмаїтті її життєдіяльності. З огляду на зазначене вище, соціально-особистісна компетентність – це загальне і широке визначення адекватного прояву соціального життя дитини на всіх рівнях її онтогенезу [15, с. 83–88].

Актуальною у цьому контексті є думка В. Сухомлинського, який зазначає, що «...підліток стає справжньою

людиною лише тоді, коли уміє пильно вдивлятися не тільки у навколишній світ, а й у самого себе, коли прагне пізнати не тільки речі та явища навколо себе, а й свій внутрішній світ, коли сили душі спрямовані на те, щоб зробити самого себе кращим, досконалішим» [21, с. 229].

Ураховуючи зазначене вище, можемо зробити висновки, що формування соціально-особистісної компетентності учнів у закладі позашкільної освіти має на меті не лише засвоєння ними сукупності систематизованих наукових знань, вироблення творчих умінь та навичок у навчально-пізнавальній і дослідницькій діяльності, що також важливо, все ж, набагато більше спрямовується саме на процеси їх практичного, а головне, творчого застосування у суспільно корисній, масовій чи природоохоронній роботі.

Таким чином, зробимо узагальнення та зазначимо, що соціально-особистісна компетентність зростаючої особистості у своєму змісті має такі ознаки: системність, поліфункціональність, надпредметність, міждисциплінарність, багатовимірність. Відповідно це забезпечує: умови для ефективного особистісного розвитку дітей та учнівської молоді в освітньо-виховному процесі закладів позашкільної освіти; досягнення високого рівня особистісних життєво важливих результатів на всьому шляху становлення і розвитку дитини в закладах позашкільної освіти; задоволення індивідуальних освітніх потреб, інтересів і прагнень. Крім того, «...соціально-особистісної компетентності властиві всі загальні якості та характеристики ключової компетентності особистості, що значною мірою впливає на мету, зміст, характер і специфіку її формування у закладі позашкільної освіти» [6, с. 8].

Крім того, варто зауважити, що сучасні процеси реформування національної системи освіти детермінують зміни парадигми освіти і виховання учнів у закладах позашкільної освіти. У контексті цього актуалізація проблем формування морально-ціннісних орієнтацій дітей і учнівської молоді як провідної ідеї і як результату організації освітньо-виховного процесу в цих закладах освіти вимагає пошуку та розроблення ефективного морально орієнтованого змісту виховання і методики формування досліджуваного феномену. Саме останнє і складає сутність **дев'ятої провідної домінанти (моральної орієнтації)**. При цьому вихідною позицією у розгляді сутнісних характеристик морально орієнтованого виховного змісту є його спрямування на задоволення особистісних освітніх запитів і потреб, інтересів і бажань окремого учня, застосування відповідних форм, методів і засобів освітньо-виховної роботи як дидактичних категорій, що забезпечують ефективну його реалізацію в закладі позашкільної освіти. Сутність цієї позиції полягає у спрямованості морально орієнтованого виховного змісту на формування важливих психологічних новоутворень, що набувають характеру внутрішньої моральної позиції зростаючої особистості. Завдяки цьому активізується осмислення нею власних моральних ставлень як до суб'єктів і об'єктів оточуючого світу, так і до самої себе на основі сформованих морально-ціннісних орієнтацій, а отже, ефективно відбувається побудова морально доцільних вчинків і поведінки.

У цьому контексті неабиякої актуальності набуває думка В. Сухомлинського про те, що «...моральні ідеї і настанови перетворюються в норми і правила поведінки тільки при багатогранній духовній зрілості, без якої немає устремління до ідеалу, немає живої людської особистості» [23, с. 384].

На підставі зазначеного вище і результатів аналізу сучасної практики морального виховання дітей та учнівської молоді в закладах позашкільної освіти нами виокремлено три характерних саме для організації й функціонування їх освітньо-виховного простору методів – рефлексія, саморегуляція, самокорекція. Їхня ефективність обумовлюється тим, що у цих закладах кожна дитина сама обирає для себе напрям, навчальний зміст і час для задоволення власних інтересів та освітніх потреб. Відповідно розширюється і діапазон як традиційних, так й інноваційних форм і методів формування морально-ціннісних орієнтацій дітей та учнівської молоді. Насамперед це дискусійні бесіди чи розмови з окремими членами гуртка, певними його групами чи в цілому з усіма його членами («У чому складність для вас добродійних учинків?», «Чому так важно навчитися пробачати?»), різноманітні рольові ігри чи ігрові ситуації, творчий аналіз результатів спільної діяльності, застосування тренінгових методик, як-от: «карусель», «коло ідей», виховні тренінгові заняття, морально-етичні бесіди, інформаційні хвилини, диспути тощо [7].

У тісному взаємозв'язку зі змістом попередньої провідної домінанти в останні роки особливої актуальності набуває проблема громадянського виховання і становлення зростаючої особистості в процесі соціалізації, тобто залучення її до системи суспільних відносин, засвоєння системних морально орієнтованих знань, цінностей, морально-етичних норм вчинків і поведінки, притаманних сучасному українському суспільству. У сукупності зазначене вище складає сутність *десятої провідної домінанти (становлення громадянина-патріота)* у процесах розвитку сучасної позашкільної освіти в її ціннісному вимірі. З огляду на важливість розв'язання цієї соціально-педагогічної і психолого-педагогічної проблеми в контексті сучасних трансформаційних змін у суспільстві, реформування національної системи освіти, побудови справжньої європейської демократичної держави ще більшої ваги набувають питання формування громадянина, який піклується не лише про свої власні інтереси і потреби, а й діє на благо держави, готовий нести відповідальність за її майбутнє [13].

У Концепції національно-патріотичного виховання зазначається, що в системі освіти «на сучасному етапі розвитку України, коли існує пряма загроза денационалізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей...» [8].

Відповідно в побудові освітньо-виховного середовища сучасних закладів позашкільної освіти пріоритетним має стати вдосконалення традиційних і обґрунтування й розроблення інноваційних виховних технологій національно-патріотичного виховання

дітей та учнівської молоді. Серед значного переліку таких виховних технологій пріоритетними в сучасних закладах позашкільної освіти є саме ті, що сприяють формуванню духовних цінностей, усвідомленню культурних національних традицій, шанобливому ставленню до української мови. Практичною реалізацією цих завдань є організація тематичних масових заходів (ранків для дошкільнят і молодших школярів, тематичних вечорів для учнів основної і старшої школи, зустрічей із письменниками чи поетами, шанування видатних українців, конкурси читців поезії, історико-етнографічних, краєзнавчих учнівських творчих робіт, дослідження родоводу, місцевого фольклору, історії рідного краю тощо). Ці заходи можуть мати різну назву і тематику, зокрема сьогодні актуальними є такі: «Дні української писемності та мови», «Вечір рідної мови», літературно-музичні композиції до дня народження Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, «Мій родовід» тощо.

В умовах сьогодення, передусім у зв'язку з російською агресією проти України, основоположним у національно-патріотичному вихованні дітей та учнівської молоді в закладах позашкільної освіти є організація різноманітних військово-спортивних конкурсів, змагань, виховних заходів та клубів, що формують готовність юнаків до строкової військової служби, наприклад: «Молода Січ», «Хортинг», Захист Батьківщини – святий обов'язок громадянина», «Ми – славні нащадки запорозьких козаків», «Українська армія: історія і сучасність», «День захисника Вітчизни», «Герої Небесної Сотні», зустрічі з бійцями АТО, ветеранами Другої світової війни, патріотичний флешмоб «Україна єдина», посадка Алеї пам'яті героїв тощо.

Окреме місце в системі національно-патріотичного виховання дітей і учнівської молоді в закладах позашкільної освіти займають заходи культурологічного спрямування, зміст яких вибудовано на вивченні історії і традицій українського воїнства (часу Київської Русі і козаччини, бою під Крутами, ОУН, УПА у період Другої світової війни, дисидентського руху, студентської Революції на граніті, Помаранчевої революції, Революції Гідності), самопожертви наших співвітчизників в ім'я захисту Батьківщини на сході України та в Криму.

У вирішенні нагальних проблем національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді набуває особливої актуальності проблема щодо об'єднання в системі позашкільної освіти напрямів роботи «...органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських об'єднань та благодійних організацій, сім'ї, закладів освіти, інших інститутів з метою формування в молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку щодо захисту національних інтересів, цілісності й незалежності України...» [8; 20].

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, окремий акцент зробимо на унікальних можливостях освітньо-виховного середовища сучасних закладів позашкільної освіти, що забезпечують ефективний інтелектуальний, морально-духовний і фізичний розвиток дітей та учнівської молоді;

сприяють їхньому самовизначенню, самоактуалізації та самостановленню за рахунок саме внутрішніх ресурсів (здобутих системних наукових знань, сформованих умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів і переконань, а також творчої спрямованості власної діяльності на їх задоволення), а не штучно, через заохочення чи навіть примус. Саме це є важливою відмінністю освітньо-виховного процесу закладів позашкільної освіти, оскільки в останні роки набуває популярності тенденція до гармонійного поєднання інтересів усіх його учасників: з одного боку, дітей і учнівської молоді та їхніх батьків, які прагнуть вільного саморозвитку і збереження індивідуальності, а з іншого – громади, суспільства і держави у цілому, зацікавлених у тому, щоб діти зростали інтелектуально розвиненими, духовно збагаченими, фізично здоровими громадянами-патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце у цивілізованому світі.

Проблема модернізації системи позашкільної освіти і виховання залишається актуальною і вимагає удосконалення насамперед наукового й програмно-методичного забезпечення формування в дітей і молоді особистісних та соціально важливих системних знань, комплексу життєво важливих умінь і навичок для активної життєдіяльності в сучасному українському суспільстві та формування активної життєвої позиції особистості як громадянина і патріота України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Освітньо-виховний процес як соціокультурне явище / І. Д. Бех // Розвиток сучасної освіти: освітологічні наголоси: наук. праці: матеріали Першої Всеукр. наук.-практ. конф. «Освітologia – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти» / авт. кол. : В. Г. Кремень, О. В. Сухомлинська, І. Д. Бех [та ін.]. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. – С. 34–53.
2. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей [Текст] : монографія / І. Д. Бех. – Київ = Чернівці : Букрек, 2018. – 294 с.
3. Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексєєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.] ; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя ; НАПН України. – К. : Інформ системи, 2010. – 342 с.
4. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш; [за ред. А. М. Богуш]. – К. : Вища школа, 2007. – 542 с. URL: <http://udnz15.org/doshkilnalingvodidaktika> (дата звернення: 24.04.2020).
5. Бульба Р. Міжособистісне спілкування в підлітковому віці / Р. Бульба // «Педагогічні та психологічні науки і сьогодення» : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 8 серпня 2014 р.). – К. : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2014. – С. 108.
6. Життєва компетентність особистості : науково-методичний посібник / за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. – К. : Богдана, 2003. – 520 с.
7. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід / О. Пометун, Л. Пироженко. – К. : А.П.Н., 2002. – 136 с.
8. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України від 29.07.2019 № 1038.

URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf> (дата звернення: 29.04.2020).

9. Концепція позашкільної освіти і виховання // Інформаційний збірник Міносвіти України. – 1997. – № 7. – С. 22–32.

10. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 447 с.

11. Кремень В. Г. Ціннісний вимір буття людини в синергіях комунікації. / В. Г. Кремень // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. – Київ = Вінниця, 2018. – Вип. 50. – С. 7–14.

12. Національна доктрина розвитку освіти в Україні у ХХІ столітті. – К. : Шкільний світ, 2001. – 24 с.

13. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні // Освіта України. – 2004. – 3 грудня (№ 94). – С. 6–10.

14. Петренко О. Б. Педагогіка діалогу В. О. Сухомлинського як умова виховання толерантності особистості / О. Б. Петренко // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : зб. наук. пр. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. – Вип. 1.46 (108). – С. 98–102.

15. Пустовіт Г. П. Компетентнісний підхід як ціннісний конструкт освіти особистості в закладах позашкільної освіти / Г. П. Пустовіт // Інноватика у вихованні : зб. наук. пр. – Рівне : РДГУ, 2018. – Вип. 8. – С. 82–96.

16. Пустовіт Г. П. Педагогічна складова дозвілєвої діяльності дитини у позашкільних навчальних закладах: соціокультурні виклики / Г. П. Пустовіт // Інноватика у вихованні : зб. наук. пр. – Рівне : РДГУ, 2016. – Вип. 3. – С. 15–27.

17. Пустовіт Г. П. Позашкільні навчальні заклади – погляд у майбутнє / Г. П. Пустовіт // Нова педагогічна думка. – 2011. – № 3. – С. 17–19.

18. Пустовіт Г. П. Теоретико-прикладна складова інноваційного розвитку системи позашкільної освіти і виховання / Г. П. Пустовіт // Інноватика у вихованні : зб. наук. пр. – Рівне : РДГУ, 2015. – Вип. 1. – С. 14–24.

19. Пустовіт Г. П. Формування компетентностей міжкультурної комунікації дітей та учнівської молоді у закладах позашкільної освіти / Г. П. Пустовіт // Нова педагогічна думка. – 2018. – № 1. – С. 142–147.

20. Стратегія національно-патріотичного виховання від 18.05.2019 № 286/2019.) URL: <https://base.kristi.com.ua/?p=7784> (дата звернення: 28.04.2020).

21. Сухомлинський В. О. Виховання і самовиховання / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 5. – С. 229–239.

22. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 1. – С. 55–208.

23. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1974. – 288 с.

24. Формування ціннісних орієнтирів навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах : монографія / [за ред. В. В. Мачуського]. – Київ : ТОВ «Задруга», 2017. – 220 с.

Дата надходження до редакції: 04.05.2020 р.